

РОМАНТИЧЕСКИЯТ ОБРАЗ НА НАЦИОНАЛНИЯ ПОДЕМ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ДВАМА СЛАВЯНСКИ ПОЕТИ

Николай Даскалов

Една от основните цели при сравнителното изследване на славянските литератури е установяването на типологически сходства и различия, подчинени на развойната закономерност на историко-литературния процес. Да се проследят и обяснят тези сходства и различия означава да се потърси общото и специфичното в историческото развитие на славянските народи, своеобразието им в националното и индивидуалното художествено възприемане и изображение на света. Безспорно е, че изводите от типологически характер пораждат необходимостта от комплексен подход на изследването, но това се постига при съпоставянето на повече проблеми, при търсене и разкриване на едно по-многогранно типологическо родство. Във всеки случай да се изгради вярна представа за общите, специфично национални и индивидуални черти на художественото мислене на два народа със сходна историческа съдба е възможно предимно по пътя на типологическите паралели и конфронтации. „Стъкновението между два национални образа за света — пише съветският литературовед Георги Гачев — извлича искри, които осветляват и единия, и другия — така се осъществява взаимното опознаване.“¹ Разбира се, тук се касае не за механично, локално съпоставяне на литературни образци със случайна текстова близост, а за определен тип художественообразно мислене, обусловено от общи закономерности на историко-литературното развитие и от национални и индивидуални особености. В тази статия спираме вниманието си върху една страна от голямото творческо дело на чешкия поет Витезслав Халек и на нашия Петко Р. Славейков — върху тяхната бунтовно-романтична лирика, която, известно е, стои малко встрани от полезрението на литературните изследователи, но чието възникване и въздействие има и своето историческо, и своето индивидуално психологическо оправдание.

Не е случайно обстоятелството, че и Халек, и Славейков създават патриотично-романтичните си творби в един момент на небивал обществен подем, когато двата славянски народа се намират на подстъпите към връхните точки в своите националноосвободителни борби. В Чехия това е началото на 60-те години, когато с рухването на Баховия полицейски режим се създават обективни предпоставки за премахването и на последните остатъци от феодална реакционност, които сковават политическото и културното развитие на младата нация. В България — годините около Кримската война, които предизвикват мощно патриотично национално движение за свобода и укрепват на-

¹ Георги Гачев. Националният образ на света. — Литературна мисъл, XIV, 1972, кн. 5, с. 21.

деждата, че тя непременно ще дойде от Русия. Разбира се, произведенията на Халек и Славейков, написани през този период, не са изолирано явление от цялостното им идейно-творческо и художествено развитие. Историко-патриотична тематика и романтична героизация откриваме и в поемите на Славейков („Бойка“, „Кракра Пернишки“, „Кралев Марко“), и в бунтовно-романтичната му лирика, създадена около Кримската война („О, унучи цар Шишмана“, „На прощаване“, „Към дружината“ и др.), и в тази, възникнала в периода около Априлското въстание и Освободителната война („Към дружината“, „Към българите“, „При посрещане“), а романтични символизации населяват както ранните „Ballady a romance“ на Халек, така и неговите „Pohádky z naší vesnice“, в които тенденциите към реализъм са най-ярко изявиени. Дори нещо повече. По едно и също време и Халек, и Славейков създават реалистични произведения и произведения с ярко романтически характер. Става дума не само за техните творби, подчертано движещи се в руслото на онези национално-романтически традиции, които имат повече характер на идейно движение,¹ а и за такива произведения, в които категорично се налагат романтичният метод и романтичният тип художественообразно мислене. (Халековите поеми „Alfred“, „Goar“, „Devče z Tater“ и др., Славейковата поема „Изворът на белоногата“.) Този факт позволява да се види диалектиката на онова съжителство между романтизма и реализма, което е обусловено от потребностите на историзма като „художествено усвояване на конкретно-историческото съдържание на епохата“² и като основен критерий за художественообразното мислене в литературата.

Несъмнено, ако трябва да търсим непълнота на романтичните тенденции у двамата поети, в творчеството на Славейков тя е много по-ясно изразена. Поради закъснялото ни обществено развитие (при изключително трудни условия) нашата литература трябва в един необикновено кратък исторически период от време да догонва литератури, които са ни изпреварили с една или две художествени епохи. Само за няколко десетилетия тя трябва да мине през патриотично-просвещенския рационализъм и сентиментализъм, да почувствува красивия духовен полет на романтизма и да навлезе в сферата на най-трудното и най-необходимо за нея изкуство — изкуството на реализма. Този бърз темп на развитие, обусловен от конкретните условия, като че ли премахва резките исторически и художествени граници между различните направления и макар сентиментализмът, романтизмът и реализмът да се обособяват в литературната ни действителност, те не са категорични исторически и художествени антиподи, а явления, които се взаимопроникват и взаимобогащават. В този смисъл историческият преход от сентиментализъм и романтизм към реализъм в нашата възрожденска литература е по-трудно уловим, отколкото в по-напредналата и поради това по-диференцирана в много отношения чешка литература. При това докато Славейков по признание на Вазов „пръв със своя майсторски чук издяла из грубата скала на българския език статуи с изящни линии и форми“, чешката литература до преди Халек, в частност чешката поезия, има вече своите големи имена. Още през 20-те години Ян Колар е сложил началото на своето монументално поетическо дело „Дъщерята на Славия“; през 30-те години в литературата се втурва внезапно с целия трагически блясък на своята романтическа дарба К. Х. Маха; със своите „Отгласи от чешки песни“ Ф. Л. Челаковски по изрази на Я. Врѣхлицки „дава хляб“ на поезията на чешкия народ; в началото на 50-

¹ Терминът е на П. Динев от статията „Проблеми на романтизма в българската литература до Освобождението“. Възрожденски писатели. С., 1962, с. 54.

² И. А. Александрова. Советский исторический роман и вопросы историзма. Изд. Киевского университета, 1971, с. 58.

те години К. Я. Ербен вече е създал своите великолепни национални балади, а искрящият талант на бриксенския изгнаник е отбелязал върха на чешкото сатирическо изкуство през XIX в. Чешката литература е минала през патетичните и строги форми на класицизма (Колар), чрез леките и непринудени лирически акценти е открила националното си своеобразие (Челаковски). В поезията на Маха е потърсила екстремните и дисонансни състояния на личността, родени от трагическата безпомощност на европейския човек на границата между две епохи; романтически остро, в съответствие с „духа“ и „философията“ на народа е преосмислила чешките фолклорни традиции (Ербен) и във великолепните образци на памфлета с остър критически патос е осъдила абсолютизма, религиозното и клерикално мракобесие (Хавличек).

Като държим сметка за този диференциран литературен живот, поставен в контекста на времето, светлият талант на Халек идва сякаш с последните отблясъци на романтизма, с предчувствието за едно радостно десетилетие, което ще даде на чешката култура Неруда и Сметана, с диханието на „един силен и богат живот“¹. Когато създава своите „Písně hanní“ в началото на 60-те години, Халек още няма горчивия опит, че неговите „романтически поеми и драматически трагедии със сюжетите от чешката и чуждите истории му донасят повече разочарования, отколкото творческа удовлетвореност“². Но очарованието от неуловимата красота на романтическата поезия през 30-те години фосфоресцира в съзнанието му и няма да го напусне дори тогава, когато отвори широко очи и сърце за реалния събитийен свят и интегрира в себе си най-голямо количество социален ангажимент. В своето време Петко Славейков идва с първите отблясъци на един талант — самоук, който абсорбира в себе си всички художествени стремления на една ренесансова млада и свежа литература, на която тепърва предстои да преодолява заострените поетически форми. И може би този „постоянно действащ факт на търсенето, на обновлението, на духовното недоволство“³ обяснява отчасти дълготрайното съжителство, взаимопроникване и взаимообогащаване на романтическите и реалистически елементи в поетическото творчество на Славейков.

Ако в периода на споменатия обществен подем трябва да се изтъкнат общите корени на борческо-романтичните творби на двамата славянски поети, то те трябва да се търсят преди всичко по посока на стремежа им да открият безелите на националното светоусещане не в превъзходството на индивидуалния дух, а в многоликия образ на народа като цяло. Сякаш динамичният процес на националноосвободителните борби ограничава времето на индивидуалния вътрешен живот за сметка на колективния и мащабите на новото историческо битие се проектират не в абсолютния душевен свят на „самоценната и самосъзнателна“ личност, а в „колективната“ личност на народа. Безспорно жизненият материал в тези творби на Халек и Славейков няма дълбоки измерения, самите те издават повече един обобщен външен патос, но това не ги лишава от вътрешна раздвиженост и вълнение. В тях се чувствава една конкретна призивност, един пламтящ от огъня на страдания зов за борба, който екзалтира националното чувство на двата народа в един момент, когато те търсят пътищата към своето бъдеще. Разбира се, непълнотата на романтическите тенденции не е достатъчно основание да заключим, че изобразяването на живота доминира над преживяванията, над отношението към него. Но демократизмът на Халек и Славейков анулира до голяма степен психологическите предпоставки на романтичния тип художествено изображение и противоречи на романтичното разочарование на индиви-

¹ Sebrané spisy Vítězslava Háška. Praha, 1906, s. 7.

² Dějiny české literatury, III, CSAV, Praha, 1961, s. 115.

³ П. За ре в. Панорама на българската литература. Ч. I, с. 25.

дуалиста. „На много малко хора в чешката литература е бил толкова чужд всякакъв индивидуализъм, както на него“¹ — пише за Халек Владимир Достал и тази характеристика прекрасно би подходжала и за първия новобългарски поет. Като се има пред вид, че бунтовно-романтичната лирика на Халек и Славейков възниква в условия на един могъщ подем на националните народни сили, не е трудно да се обясни защо идеята за народна, а не за индивидуална свобода става доминираща, подчинява всички останали, утвърждава се последователно и неотклонно. В същото време трябва да подчертаем, че тези техни творби са извикани на живот от пламенната необходимост на сърцето, от един внезапен душевен порив на личността, чиято емоционална реакция на действителността е основа на поезията.² Разбира се, нито Халек, нито Славейков през тези години могат да осмислят исторически сложната и в много отношения противоречива обществена действителност в Чехия и България, но с чувствителните сетива на духовни водачи улавят изумителните народни импулси на епохата и стават неспокойни рицари на борбата и надеждата, екзалтирани бунтовници, които призовават с пламенни думи народа на борба с тиранията. Въпреки наличието на типологическо родство, преди всичко по посока на идейната устременост, има две важни обстоятелства, които детерминират известно различие в романтичния подход и изображение на националния народен живот. Първо, формите на национално-освободителната борба в Чехия и България през епохата са различни и, второ, Халек за разлика от Славейков е един закъснял романтик,³ който познава отлично традициите на чешката и европейската романтическа литература. Поради това у нашия поет доминира устремеността, конкретният призив за въоръжена борба, за сметка на по-общото, но в същото време по-живо лирико-романтично начало, което наблюдаваме у чешкия поет:

У Халек:

Aj, prasklá vazba práchniví,
s ní padlá modla v rezi, v prachu;
ted' novou píseň lidstvo zná,
a zpívá z duše beze strachu.
Zač chléb jsme jedli otroků,
zač slzou smáčeli svá muka:
to uvidíš, můj národe, —
již dítě vzhází, pouto puká;

.....
A necht' si hlavy stíná meč,
necht' na kříž oudy rozepjaty:
kdo za co žil, necht' umře též —
a ten ted' bude první svatý!

.....
Nezapři se kdo svoboden,
jen otrok nezná cenu meče;
kdo k smrti nemá síly dost,
necht' bídný život k hrobu vleče.

(„Píseň ranní“)

¹ Vladimír Dostál. Hálek sociální. Praha, 1951, s. 29.

² За бунтовно-романтичните творби на Славейков вж. статията на Соня Баева „За характера и развитието на реализма в българската литература през епохата на Възраждането“. — Литературна мисъл, 1961, кн. 4.

³ Е. Георгиев. Романтиката на Витеслав Халек сред южните славяни. Литературознание с повече измерения. С., 1974, с. 204.

Срутва се затворът с скот,
падат идоли във прах.
Нов е твоят глас, човеко,
пей с душа без страх.

Робски хляб сме яли. Стига
сълзи до живот.
Осветен от гняв се вдига
моят мил народ.

Гилотината не спира
гневния агнец.
Роб живя, но в бунт умираш —
ти си пръв светец.

Свобода и меч — мечта
тъй далеч от роба.
Не прегaziш ли смъртта —
нищ бъди до гроба.

(„Ранни песни“)

у Славейков

За бащини права свещени
днес всинца да се обръжим,
против тирана разярени
ний смело да се устремим.

Падни, тиран! Умри, проклети!
Да викнем: „Смърт за мъст!“
Свобода наша се прочете,
написана от божий пръст.
Смисли ти струваните нам обиди
за мъки — мъки, кръв за кръв,
настръхвай, ето виж, че иде
неустрасим балкански лъв.

Къде е поетът Халек, когото познаваме от „Večerní písně“, закопнял за ласка, копнеещ да раздава ласки, тъй дълбоко предан на единственото чувство към единствената жена? Къде е природата, нейните тревы, дървета, храсти, лунни езера и неестествени нощни звуци, нейните митични поляни, пламенни сърни и внезапни славеи? . . . Къде е неизтощимата младежка виталност и любовна разпаденост у Славейков, родена от свежия усет за еротично преживяване и жизнено утвърждаване? Какви са тези бунтовни поети, които призовават на борба и саможертва, които въздигат бунтовния роб в светец, които съзнават, че няма свобода без жертви?

Тези нови творци идват напълно естествено от своя народ, от неговите мъки и страдания, от непреклонното му чувство за независимост. Нали поетите са били винаги еманация на очакване и равностметка, нали пак те са били винаги бардове на потиснатите чувства. Дали поетът не става именно такъв, когато получи правото да говори от името на своя народ? Ние знаем, че това е така. То е едно от доказателствата на времето. Безспорно е, че „те (бунтовните песни на Славейков, б. м.) отразяват едно непознаване или незачитане на фактите от реалната действителност, която е много по-сложна, много по-противоречива и разностранна, отколкото изглежда на поета в неговото

буино патриотично въображение¹ и тази констатация за Славейков би могла да бъде отнесена и към Халек. Това несъмнено стеснява тяхната реалистична художествена позиция. Но историческата динамика на времето не е давала възможност да се мисли за това, времето за размисъл е изтичало бързо и неумолимо и поетите са имали само две възможности: да бъдат с народа си или да застанат против него. В първия случай те остават поети. Във втория — те са мъртви приживе.

Халек в цитирания откъс идва от своя народ, който в началото на 60-те години вижда единствения път за обновление на своя живот в „буржоазната народна и демократична революция, в повтарянето на годината 1848“². В нови измерения историята се повтаря, повтарят се и нейните потребности в нови измерения, за да бъде променена историческата съдба на народа.

С падането на Баховия абсолютизъм нараства икономическата мощ на чешката буржоазия, но тя все още не е достатъчно силна, за да се противопостави на немската аристокрация и буржоазия. Съвсем естествено е в такъв важен момент тя да потърси помощта на народните маси: нали те са осъществявали винаги главното във всяка борба! Това са години на взаимно доверие между буржоазията и народа: общата цел обединява. „Беднотата не е повече наше нещастие. Тя е наше убежище, към което прибегнахме, за да познаем самите себе си, тя е наш Витлеем, от който се раждат нашите спасители.“³ Тия думи на Халек, част от една негова статия, обясняват най-добре нещата. В тях намираме ключа към новите теми в поезията му. За него народът действително е станал синоним на надеждата и спасението и цитираните по-горе стихове са израз на вярата му в неизтощимите народни сили. В този смисъл има нещо дълбоко родствено между двамата славянски поети, независимо че в художествено отношение дистанцията между техните творби е очевидна. И това сходство се корени преди всичко в положението, че като романтици и Халек, и Славейков служат не толкова на личността, колкото на колектива. Това, разбира се, не означава, че духовното битие на индивида губи своите индивидуални измерения. Напротив, в резултат на нахлулата вече в обществения организъм ренесансова кръв внезапно избликва самочувствието на личността, нейното сетивно и духовно опиянение от собствената ѝ сила. Достатъчно е преди Славейков да споменем само имената на такива титанични и трагични личности като Раковски и Бозвели, които поразяват с потенциалната си духовна мощ. Но в посочените творби самата индивидуалност на поетите носи със себе си общото, характерното за епохата, защото те са дълбоко съпричастни преди всичко с националната народна съдба. И затова проблемата личност — общество в такива условия окончателно се трансформира в проблема личност — нация — и това е може би една от основните черти на славянския романтизъм в отличие от западноевропейския. Личността, придобила пълна възможност да изяви себе си, но като част от народния колектив. Ето къде трябва да се търси обяснението, защо липсва идейно-художествена диференциация вътре в романтичното направление в чешката и българската литература през посочената историческа епоха. И това отчетливо проличава в патриотично-романтичната лирика на Халек и Славейков. Разбира се, тази лирика носи и своето национално своеобразие и специфика, но общото, характерното е, че тя е идеологическо отражение на национално-освободителната борба. Не е случайно тогава, че и в Чехия, и в България вся-

¹ С. Баева. За характера и развитието на реализма в българската литература през епохата на Възраждането. — Лит. мисъл, 1961, кн. 4, с. 91.

² Vladimír Dostál. Hálék sociální. Praha, 1951, s. 18.

³ Národní listy, 24 дек. 1861.

ка прогресивна мисъл „се оттегля“ в литературата, че всички истини на епохата, така както се разбират от двамата поети, намират отражение в техния романтичен-поетически свят, че самите поети се превръщат с време в духовни водачи на своите народи. Силата на Халек и Славейков в тези стихове се заключава в тяхната способност да вдъхновяват, в онази велика потребност да говорят на народа, да внушават съпричастност с народната съдба, в тяхното движение извън колебанията, в мащабния им и непокорен от никое робство романтически патос. Така думите на поетите получават и своето потвърждение, и своето продължение. През конкретната историческа епоха в Чехия и България оня, който се бе поставил в услуга на борбата, не можеше да не бъде романтик, защото в съзнанието му се отразяват преди всичко главните и неповторими отзвучи — резонанси от един опияняващ със своята внезапност „възход на националния принцип“¹, почти угаснал през вековете на робството. В такива условия именно „романтизмът получава възможност за по-правдиво отражение на действителността, отколкото реализмът“². Реалистичният образ на този подем, равен по сила на романтичния, е невъзможен, така че тези песни на Халек и Славейков исторически вярно отразяват обективната действителност, въпреки че самите те не държат сметка за нейната сложност и противоречивост, за страничните тенденции, които съпътствуват водещата.

В периода на споменатия обществен подем и Халек, и Славейков разбират, че „корените на настоящето са в миналото, а корените на бъдещето — и в двете“. Затова те възкресяват спомена за героичното минало, с вдъхновен романтически патос утвърждават онова, от което най-много се нуждаят в момента техните народи — националното самочувствие, стремят се да им внушат, че пътищата към свободата неизменно минават през борбата и саможертвата. Мисълта за историческата героика ражда мощни романтически символи, но страстното желание да се види родината свободна ги изпълва с дълбок жизнен смисъл. Така връщането към историята е в същото време неизбежен отклик на актуални събития и историческата тема у Халек и Славейков придобива съвременно политическо звучене. Двамата са достатъчно далновидни, за да усетят, че нищо не е в състояние да въздействува така тотално върху умовете, както споменът за славното минало. Затова поетите викат историята с чувството, че викат един добър и необходим дух. Това е духът на минали слави, на победи и поражения, забележете — и на поражения. Кой знае защо поетите съумяват винаги да изтъкват пораженията в полза на победените, да предадат на поражението дълбокия смисъл на победа. Нали човек се учи именно от пораженията. И ако това е вярно за човека, колко ли пък ще да е вярно за народа като цяло. В творби като „О, унуци цар Шишмана“, „Спомен“, „И тази вечер, о светликава луна“ на Славейков и „Pohádka pod Vyšehradem“ на Халек историческата ретроспективност е необходима на поетите колкото да се разкрие миналото, толкова, а може би и в много по-голяма степен да се разбере и осмисли настоящето. Не е случайно и това, че Славейков не се връща много назад — на него му стига последният български цар, защото чрез името на Шишман се осъществява връзката между две големи събития — едното вече история, другото — все още бъдеще:

¹ Е. Георгиев. Българи и чехи в епохата на тяхното Възраждане. — Год. на СУ, ИФФ, т. XIII, 1945—1946, с. 243.

² У. Р. Фокс. Некоторые вопросы теории романтизма. — В: Проблемы романтизма. М., 1967, с. 80.

О, унуци цар Шишмана,
дет живеете по Балкана,
покрай Дунав, по полето
и в Тракия до морето —
негов глас е дет ви вика!
Днес е време и прилика,
хад'те внуци, хад'те чада
за свобода как се пада
ударете връх тирани,
връх безбожни агаряни!

• • • • •
Бог кога е с нази,
от какво се плашим —
кръст ще заповяда,
кръст ще да ни пази.
Наша е победа,
бог кога е с нази.
С бога и Русия
тръгвай, Българийо!

Човек просто се изкушава да каже жестоката истина за тия редове като поезия. Но за нас в конкретния случай те са по-важни като документ на времето, което форсира стихийните романтически емоции на една целеустремена личност, призовава под трогателно-наивните, но пламенни думи на несръчния още стих историята, настоящето и бъдещето. Първият новобългарски поет няма предшественик в нашата литература, от когото да се учи на поезика. Неговият единствен български учител е народната песен, която си остава негова слабост до края на живота му. Независимо от слабото художествено въздействие стиховете на Петко Р. Славейков от периода на такъв мощен тласък на националното самосъзнание, каквото е времето около Кримската война, ни изпълват с гордостта, че още в зората си на творец един българин прегръща освободителната идея и открито манифестира антиагарянските си чувства. (В същност тази манифестация не се отличава от манифестирането на любовното желание, така че Славейков за нас си остава един честен и праволинеен творец.) При наличието на факта, че преди него българският народ има един Паисий, не е трудно да се открият корените на неговите безстрашни набези в историята. Така Славейков прави онова, което правят всички големи славянски поети — в решителни моменти от историята на своите народи им припомнят миналото. Едно доказателство, че идеите се носят от атмосферата на историческото време и могат да бъдат уловени само от чувствителните сетива на духовните водачи. Славейков е един от тези водачи. Твърде рано на него започват да му викат „дядо Славейков“ и това не е поради възрастта, а в пряка връзка с опита, с безусловната надареност, с гражданската действена натура на поета. Той е първият наш поет, който недвусмислено ще спомене името „Русия“ и никога не престава да свързва собствените си и народни възжеления с него. Цитираните стихове показват, и това е символично, че доайенът на българската поезия не се чувствава сам в своята поезия и в своите борби. Наистина той няма да падне пронизан от куршум някъде в Балкана, но той ще призовава и ще изпраща достойните чеда на България в неравния бой, ще ги вдъхновява, ще се бори по своему, никога не ще престане да тича по „българските работи“ и несъзнателно ще залага главата си. Поради това народът винаги ще го тачи и ще го обича, ще се вслушва в думите му, ще разнася песните му. Славейков ще стане първият народен поет на България, но дори и тогава не ще се излекува у него чувството, че твърде

малко е направил, че твърде малко е дал на своя народ. Той никога няма да повярва в дълбоката почит и уважение на своя народ към неговия пръв поет. И в това се крие може би тайният трагизъм на Славейковата личност. . . Ала сега всичко това е напред. Сега неговото сърце търси пътища към голямото сърце на народа, търси и намира. Историята, настоящето, бъдещето, царе и агаряни, свои и врази — всичко може да влезе в работа, всичко може да бъде полезно в титаничната борба за освобождение. Какво призовава той, когато призовава бога? Бихме могли да се замислим над това. Дали вярата му в народните сили и в помощта от Север е недостатъчна или именно народът и Русия се крият зад бога?

Ако тръгнем по фактите, ще видим, че когато един човек скъсва с традиционното отношение към човешките чувства, в същност скъсва с една догма. От догмата до религията не е така далече. Струва ни се, че с еднакъв успех може да не се вярва в религиозните чувства на един поет, който не ги прокламира, и на един поет, който ги прокламира повече, отколкото е нужно. У Славейков бог се явява само тогава, когато поетът има нужда от него, когато вярата присъствува в неговата душевност не като източник на надеждата и спасението, а като синоним на народността. В друг бог и в друг кръст вярва младият поет. Ботев по-късно ще им даде точното име, но Славейков все още е далеч от това време. Важното в случая е, че той подготвя почвата за развенчаването на божията намеса в човешките дела и завинаги лишава себе си и своя народ от упованието във „висшата сила“.

Подобно дълбоко актуално присъствие на историята откриваме и в романтичните творби на Халек от началото на 60-те години. Наистина те нямат конкретно-призивния характер на Славейковата бунтовна лирика, но в тях се чувства повече една светлоромантична опоетизация на миналото, една закономерна гордост от това минало, съединени с едно дълбоко разбиране на народната психология, с откриването и утвърждаването на едни от най-прекрасните качества в чешкия национален характер:

Zem Čechů velký krásný hvozd,
jenž zpěvem mocně zvučí,
že srdce mile okřívá
a srdcem byt se uči.

A venku tam at' jakkoliv
se na nás chtějí dívat:
tu přednost máme před světem —
my dovedeme zpívat.

(„Náš zpěv“)

(Земята чешка е земя обзета
от мощни звуци и добро тесто,
окрилат те сърцето на поета
и учи се сърце да бъде то.

Какво че гледат с гняв и суета
на чехите, откакто слънце грее
та ний сме изпреварили света,
умеем да се веселим и пеем.

(„Нашата песен“)

Отново, както в своите „Večerní písně“, Халек търси „прославата на певеца и на песента“¹ и тук те звучат като мощен хор, който идва от славното минало на чешкия народ, от неговите „апостоли на песента“, от земята — песенна дъбрава, в която майките „закърмят с песен“, момците учат девите да пеят, а народът побеждава с песни. В тази своя творба Халек поставя под съмнение своите и на цялата „маева“ генерация възгледи за космополитичния характер на истинското изкуство, така убедено пропагандирани в неговата статия от 1859 г. „Чешката поезия и отношението ѝ към поезията въобще“. Оказва се, че в своята художествена практика Халек изпреварва себе си като теоретик и пропагандатор на космополитизма в литературата и още преди да ревизира окончателно своите погрешни възгледи в статията си „Послания до нашето студентство“ (1863), той практически доказва, че „няма смисъл какъвто и да е космополитизъм, ако в основата му не лежи мисълта за собствената родина“, ако „не се интересувате от тази земя, в която са вашите корени“².

В студията си за Халек Владимир Достал отбелязва, че „още в началото религиозната догматика е в рязка разпра с неговите слънчеви възгледи за живота, с неговата любов към човека и природата“³. Халек не приема бога другояче освен като синоним на природата. В патриотично-романтичната лирика на Халек божественото присъствува само като обект на художествена експлоатация, като романтическа образност, която символизира вярата на възкръсващия за свобода народ. Антиклерикалните и антикатолическите тенденции, които след Хавличек обхващат с най-голяма сила творчеството на Халек, са убедително доказателство, че още в своите „Písně galpi“ поетът се стреми да отнеме едно оръжие от ръцете на хората и да им даде друго — много по-сигурно и по-надеждно: оръжието на вярата в борбата, оръжието на упованието в собствените сили. И независимо че както Халековите „Písně galpi“, така и Славейковите борческо-романтически творби нямат такъв обществен резонанс, както да речем бунтовноромантическата поезия на Чинтулов и патриотичната лирика на Неруда, с тези песни двамата славянски поети постигат най-главното: те са романтици, но техните имена не могат да бъдат отделени от името на народа. В тяхната поезия индивидът става един от всички, запазва характера си, но губи чертите си — слива се с непроменимата народна маса. От тези стихове лъха точно това съединяване на личностите, романтично-индивидуалистичното начало липсва и поради това ние приемаме поет и народ, дух и мисъл, надежди и помисли като едно неразривно цяло. Колкото и различни да са поетическите постижения на двамата като качество, идеите, които ги тласкат, са едни и същи. Търсенията им не се различават от търсенията на техните народи и едно е сърцето, което тупти във всички. Ако се помъчим да си ги представим в един неповторим миг, когато новото стихотворение е вече завършено, ние може би ще се доближим малко до онова време на големите потребности и големите жертви, може би ще споделим тяхната радост от новите думи, от новите послания, които ще изпратят на своя народ, от новите мисли, които ще се опитат да внушат. Силата на тяхното внушение е в тяхната съпричастност с народната съдба, в тяхната безкомпромисна участ, в тяхното движение извън каноните, в романтичния им устрем към свободата.

Разбира се, не само духът на епохата с нейната борческо-патриотична устременост дава своето отражение върху идейно-естетическата структура

¹ Е. Георгиев. Литературознание с повече измерения. С., 1974; Романтиката на Витезслав Халек сред южните славяни, с. 210.

² Epístoly k našemu studentstvu. — Nár. Listy, 17. юли 1873.

³ V. Dostál. Hálék sociální. Praha, 1951, s. 13—14.

на образите в тези творби на Халек и Славейков. Тук играят роля и традицията, и контактните влияния, и творческата индивидуалност. Вече изтъкнахме, че преди Халек чешката романтическа поезия по изразу на Шалда има в лицето на Маха своя „Йоан Кръстител, неин духовен баща и модерен първоапостол“. За лирико-романтичната природа на Халек е просто невъзможно да не следва европейските и националните образци, особено когато възродената чешка душа жадува за всичко, което означава човешки полет, романтично царство на мечтите, дълбочина на чувствата и преживяванията. Обществено-историческата, политическата и културната обстановка в Чехия по това време се отличава със своето национално своеобразие и специфика. Чешкият народ е поставен в много по-благоприятни политически и културни условия. Капитализмът там се развива със значително по-бърз темп, отколкото в България. Завършено е вече чешкото национално възраждане, но чешките национални идеали остават неосъществени. В същото време българската нация напъва физическите си и духовни сили до краен предел. Политическите, националните и културните придобивки се печелят в една жестока и неумолима борба. Над народа е вдигнат феодалният бич, но и едно друго общество властно настъпва. Безспорно нито в Чехия, нито в България се чувства цялостният климат на капиталистическия свят с неговата историческа и морална обреченост. Но той нахлува и създава една сложна обществена атмосфера, която ще породи в мисловния свят на чешките и българските писатели дълбоки противоречия. Не е случайно, че наред с патриотично-романтическите си творби и Халек, и Славейков създават сатирически произведения, в които се долавят кълвовете на едно ново отношение към света. Но водещите тенденции в тяхното творчество през този период са не сатирическите, а патриотично-романтическите.¹

Безспорно у Халек се наблюдават по-мощни романтически символи, резултат на силните традиции в чешката литература и на по-ясно изразено влияние на европейския романтизъм. Народът-мъченик е представен като огромно дете, което става, опъва неудържимо мишци и оковите на робството се чупят („Písň ranní“). Лицата на хората, вдигнали се на борба за свобода, светят с блясъка на божии слънца („Písň ranní“). Мечтата за свобода е „raní bělostná“, цялата в красота и блясък, понесла в гърдите си неугасващия огън на свободата („Pohádka pod Vyšehradem“ III). В романтическите поетически „видения“ на Славейков е значително по-слабо изразено това откъсване от действителността. Наред с романтичните възпоминания за „миналата слава“ („Спомен“), за нравствено-патриотичната героика („Кракра Пернишки“, „Бойка“) и бунтовно-романтичната устременост („О, унуци цар Шишмана“, „Към дружината“, „За бащини права свещени“ и др.) се наблюдават и реалистични черти. Те се изразяват в конкретната призивност, във възмущението от духовната и политическата инертност на съвременниците, в стремението да се противопоставят бедните на богатите, в простотата на езика.

Една по-голяма пълнота и сходство на романтическия тип художественообразно мислене у двамата поети се наблюдава в онези техни творби, в които чрез възпоминанията оживява с пълна сила в индивидуалната и народна памет безшумният ход на отминалото историческо време. Приказно-романтичната форма винаги е давала възможност чрез завръщането в миналото да се открият и докоснат чувствителните струни на народната душа. Народът е свикнал да му говорят на такъв език и се е научил да го разбира

¹ За Славейков срв. П. Зарев. Панорама на българската литература. Ч. I. с. 20—21.

още в детските си години край огнището или в почивките на трудовото ежедневие. Тук откриваме една от най-значителните черти на Халек и Славейков като романтици: тяхната способност да се приспособят към читателската и слушателската маса, онзи странен усет за най-добрия начин, по който могат да се поднесат идеите. Патриотичното внушение в творби като „И тази вечер...“, „Спомен“ (превод на известното стихотворение на Батюшков „На развалинах замка в Швеции“) и „Pohádky pod Vyšehradem“ на Халек е резултат на един романтичен тип съзнание, който изравя и възкресява из мрака на народния живот миналите дни на величие и слава. И в същото време тези творби издават скръбното състояние на духа чрез една поетическа съсредоточеност във вътрешния мир на човешката личност — едно от най-големите художествени открития на романтизма въобще. Без да се пренебрегват литературно-психологическите източници на такъв един тип съзнание, необходимо е да се изтъкне, че неговите корени лежат преди всичко в национално-историческа почва. Оттам и дълбоката вътрешна връзка и обусловеност на субективните автори пориви от обективните условия на националния живот. Необходимо е да отбележим, че конкретните условия в Чехия и България — подеът преимушествено на националното съзнание, не само създава предпоставки за модифициране на романтичния тип духовно усвояване на живота, но и анулира до голяма степен един от важните творчески принципи на романтизма „въобще“ — възприемането и художественото утвърждаване на човешката личност като абсолютна субективност, напълно независима от условията на живота. В Халековия и Славейковия романтизъм живее и историята, и националното движение за свобода, като романтици те подчиняват в своето творчество пламенното и живо лирическо начало на народните стремежи и идеали. Оттам и отсъствието в тази тяхна поезия на характерното за ортодоксалните романтици „съдбоносно разединение между битието и съзнанието“¹, на абсолютния разрыв между идеал и действителност, който извиква у индивида тотално и безкомпромисно разочарование. Безспорно в стихотворения като „И тази вечер...“ и „Спомен“ на Славейков и „Pohádky pod Vyšehradem“ на Халек се долавя типичният романтически стремеж да преодолеят притегателната сила на действителния живот и в тях присъствува атмосферата на „старославните години“, на далечното минало, което вече се е превърнало в красива и тъжна легенда. Но тяхната мисъл не се рее в легендата, за да остане там, а търси чрез нея плодотворните контакти със своето време, като се стреми да разкрие конкретните черти на националния живот и националния дух. Тук откриваме не просто „мировата скръб“, родена от „жаждата за абсолютното разрешение на жизнените противоречия, представляващи абсолютно неразрешими“², защото се осмислят като универсални — извъннационални, извън-исторически, извънсочални, а романтичната болка, чиито корени са дълбоко национални. Поради това, използвайки в качеството на фон картини, в които личат основни особености на романтичния стил (самотност, студени пейзажи, над които струи скръбна лунна светлина, дремещи каменни крепости и руини и т. н.), и Халек, и Славейков внасят в тях локален, национален колорит, изпълват образите с национално съдържание. През каменните стени на крепости и руини, през онемелия, внушаващ мрачно очарование покой на безмълвната нощ бродят неспокойните духове на чешки и български царе — дълбокосимволични образи, които служат като живо възплъщение на връзката между времената. Така мрачната романтическа атмосфера като че ли се озарява от вярата, че свободата ще възтържествува.

¹ А. М. Гуревич. На подступах к романтизму. — В: Проблемы романтизма. М., 1967, с. 165.

² Пак там.

у Халек:

Po skále bloudí králův duch;
co noc tam v smutku tráví,
mnohy se tam již odvážil —
kdy přijde ach! — ten pravý?

.....
Měsíc se rozlil po vodě
a vlna žbluňkla steskem,
tam kráčí panní bělostná,
oděna krásou, leskem.

.....
Na čele poklid velebný
a v prsou oheň živý,
a koho prstem dotkne se,
ten velké stroří divy.

(„Pohádky pod Vyšehradem“)

(Царски дух скалите броди
и нощта във скръб удавя;
хиляди смелчаци води —
истинският — где се бави?

.....
Тихо се разля луната
и вълната тежко плисна,
гледам: там върви жена
в красота и блясък, чиста.

Царствена и високосна
тя гори като мечта
и когото с пръст докосне —
той ще сътвори света.

(„Приказки под Вишеград“)

у Славейков:

И тази вечер, о светликава луна,
едва ли изпод тъмен облак се подаваш,
бледава, меланхолна, скръбна светлина,
с зари тъжовни окол мене разпиляваш.
Погрей, що гаснеш в Етровите гълбини,
не виждаш ли, очи от тебе аз не снемам?

.....
Там някога си на обкичен с слава трон,
със скипър на ръце седял унук Карана,
оттам на бой излязвал с вихроходен кон
юнака и гнездил се като страшен змей в Балкана.

Романтичното внушение, особено у Халек, е пълно в своето скръбно-светло очарование, но нито у него, нито у Славейков могат да се доловят крайните дисонансни състояния на личността, характерни за романтичния лирически субект от класически тип. Това свързване на настоящето с миналото, което стимулира мисълта за бъдещето, е наложено от изискванията на историческия момент. Пълното подчиняване на идеята за свободна човешка личност на идеята за народна свобода — това е принципиално завоевание

на патриотично-романтичната лирика на Витезслав Халек и П. Р. Славейков, независимо че по сила на художествено въздействие тя отстъпва на много други техни творби.

Повече от очевидно е как доминиращият интерес към съдбата на нацията, подхранван от общото усиляване на патриотичните стремления през епохата, съвсем естествено премества вниманието от битието на личността към битието на народа като цяло и тази жизнена връзка на Халековия и Славейковия романтизъм с народната съдба чувствително стеснява техния тематичен диапазон за сметка на съсредоточеността и интензитета на основната идея. Това съгласуване на художествените стремежи на двамата славянски поети с националните стремежи на двата славянски народа способствува техният романтизъм въпреки отсъствието на определени основни, конститутивни признаци,¹ а може би и поради това „да надрасне категорията на чисто литературния феномен и в значителна степен да се слее с цялата духовна сфера на народния живот“². В същото време непресекащият интерес към народното движение за национална свобода, без сам по себе си да ражда ферменти на реализъм, е необходима предпоставка Халек и Славейков да доловят и набележат пътищата, по които трябва да вървят двете славянски литератури. Като се има пред вид и фактът, че естетически консервативно течение в чешкия и българския романтизъм през посочената историческа епоха не съществува, обяснимо е защо преходът от романтизъм към реализъм в поетическото творчество на В. Халек и П. Р. Славейков е един дълъг и труден процес, при който се наблюдават не толкова естетически конфронтации между двете литературни направления, колкото взаимопроникване и взаимобогащаване. В такъв смисъл, ако трябва да говорим за победа на реализма в тяхното творчество през 70-те години, респективно за победа на реализма в чешката и българската литература през същия период, необходимо е да отбележим, че в немалка степен тя се подготвя и подпомага от самия романтизъм.

¹ Вж. статията на Г. Н. Поспелов „Что же такое романтизм“. — В: Проблемы романтизма. М., 1967, с. 11.

² Zlatko Klátik. Typologická konfrontácia slovenského a srbského romantizmu. — Slavica slovaca, roč. 7. 1972, s. 143.